

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έγραφα αυτό το βιβλίο κάτω από το βλοσυρό βλέμμα του Σίγκμουντ Φρόντ.

Τοποθετημένο στο ράφι που βρίσκεται ακριβώς από πάνω μου, ακόμη μέσα στη συσκευασία του, είναι το δώρο ενός φίλου: μια πλαστική κούκλα Σίγκμουντ Φρόντ. Ένας Φρόντ από πλαστικό, ύψους δέκα περίπου εκατοστών, με χέρια και μελαμώ που κινούνται, κοιτάει το κενό ατάραχος μέσα απ' το σελοφάν. Δυστυχώς, ούτε το αυστηρό ύφος του αγέλαστου προσώπου του ούτε το άψογο γκρι κοστούμι που φοράει δεν μπορούν να αντισταθμίσουν την κατάντια: ο Φρόντ έγινε άλλο ένα εμπορικό αντικείμενο της σειράς. Πάνω στο κουτί υπάρχουν επίσης γραμμένες φράσεις που παραπέμπουν σε ψευδοφροϋδικά κλισέ, όπως: «Μιλήστε μου σας παρακαλώ για τη μητέρα σας». Το μήνυμα που υπονοεί ήδη η κούκλα από μόνη της γίνεται έτσι ξεκάθαρο: ο άνθρωπος αυτός και οι ιδέες του αποτελούν κάτι το ανώδυνο με το οποίο έχουμε πλέον εξοικειωθεί, ένα αναπόσπαστο, πλην όμως αδιάφορο, αξεσουάρ του πολιτιστικού μας βεστιαρίου.

Δε θα μπορούσα να φανταστώ ένα φόρο τιμής περισσότερο διαφορούμενο, που να υποτιμά και να εξυψώνει συγχρόνως το αντικείμενό του. Ο Φρόντ είναι σήμερα τόσο σημαντικός, αλλά και τόσο ασήμαντος, ώστε να μπορεί να παραχθεί βιομηχανικά ως πλαστική μινιατούρα, κατά το πρότυπο των σούπερ ηρώων της μαζικής κουλτούρας. Ο Φρόντ ζει αιωνίως – μέσα στα νεκρά κύτταρα του μη ανακυκλώσιμου πλαστικού. Ό,τι ζωντανό υπήρχε μέσα στις ιδέες του έχει απονεκρωθεί εξαιτίας της μαζικής τους διάδοσης: η πάλαι ποτέ ενοχλητική αποκάλυψη του οιδιπόδειου συμπλέγματος έχει ξεπέσει στο επίπεδο του κωμικού κλισέ – «Μιλήστε μου σας παρακαλώ για τη μητέρα σας...».

Η κατάσταση που είχε να αντιμετωπίσει ο Φρόντ όταν άρχισε να δημοσιεύει τις θεωρίες του έχει σήμερα αντιστραφεί. Οι πρώτες του αποκαλύψεις για τις απωθημένες ενορμήσεις και επιθυμίες που κατευθύνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά προκάλεσαν στους αναγνώστες του διαφόρων ειδών εχθρικές αντιδράσεις: από το σοκ και την αηδία μέχρι την εσκεμμένη διαστρέβλωση, την επιστημονική «ανασκευή» και τη γελοιοποίηση. Σήμερα αντιθέτως οι ιδέες του Φρόντ έχουν πλέον τόσο βαθιά διαποτίσει την καθημερινή μας γλώσσα, ώστε δεν αναγνωρίζουμε την προέλευσή τους. Αναφερόμαστε με φυσικότητα στο «οιδιπόδειο» κάποιου, χαρακτηρίζουμε κάποιον άλλον «κομπλεξικό», κάνουμε με ευκολία τη διάκριση ανάμεσα στα συνειδητά και στα ασυνειδητά κίνητρα των πράξεών μας και –τρανή απόδειξη του πόσο ρηχός είναι αυτός ο ψευτο-φροϋδισμός λαϊκής κατανάλωσης– ανακαλύπτουμε σεξουαλικά σύμβολα παντού. Τίποτε απ' όλα αυτά φυσικά δεν αποτελεί ένδει-

ξη πραγματικής αφομοίωσης, για να μην πω αποδοχής, των βασικών του θέσεων. Η οικειοποίηση της φροϋδικής ορολογίας για την ψυχική ζωή συνυπάρχει άνετα με τη διαδεδομένη αίσθηση ότι έχουμε πια ξεμπερδέψει με τον Φρόντ. Άλλωστε, δεν έχει επανειλημμένως αμφισβητηθεί από βιολόγους, νευρολόγους, ψυχολόγους, ανθρωπολόγους και φιλοσόφους; Αυτός δεν είπε ότι τα πάντα ανάγονται στο σεξ; Οι ιδέες του δεν είναι αθεράπευτα σεξιστικές (ή «φαλλοκεντρικές»); Κι ας μη μιλήσουμε καλύτερα για τη στάση του απέναντι στους ομοφυλόφιλους.

Η πλαστική κούκλα αποτελεί λοιπόν υποδειγματικό συμβιβασμό, με την αυστηρά φροϋδική έννοια του όρου, ανάμεσα σε αυτές τις αντιφατικές στάσεις της αποδοχής και της απόρριψης του Φρόντ. Είναι ένας τρόπος για να γνωρίσουμε και ταυτοχρόνως να μη γνωρίσουμε αυτά που έχει να μας πει. Και είναι επίσης, χωρίς αμφιβολία, ένα πολύ αστείο σχόλιο γι' αυτήν τη σχέση συμβιβασμού με τον Φρόντ. Αντιδράσεις όπως: «Μα και βέβαια πιστεύουμε στον Φρόντ!», «Το ξέρω ότι έχω απωθιμένες αιμομικτικές επιθυμίες (σιγά το πράγμα!)», συνυπάρχουν με άλλες, όπως: «Μα και βέβαια όλα αυτά είναι σαχλαμάρες!», «Τη μάνα μου; Είσαι τρελός, άνθρωπέ μου; Μου φαίνεται, πρέπει να σε δει ψυχίατρος...».

Η πλαστική κούκλα, με άλλα λόγια, υποδεικνύει τις δυσκολίες που έχει να αντιμετωπίσει όποιος επιχειρήσει να εκθέσει τις ιδέες του Φρόντ. Δηλαδή, όχι τόσο την εχθρότητα απέναντι στο κανούριο όσο το αίσθημα κόπωσης απέναντι στο οικείο. Το πρόβλημα του Φρόντ ήταν ότι οι εκπληκτικοί του νεωτερισμοί –το ασυνείδητο, η απώθηση, το οιδιπόδειο σύμπλεγ-

μα, η ενόρμηση θανάτου— ήταν υπερβολικά ξένοι, ή αλλιώς, για να δανειστώ ένα δικό του όρο, υπερβολικά ανοίκειοι (βλ. έκτο κεφάλαιο) για τις δυνατότητες αφομοίωσης του κοινού του. Το δικό μας πρόβλημα, έναν αιώνα μετά, έχει να κάνει με το ότι είναι ανεπαρκώς ανοίκειοι: καταφέραμε να τους συρρικνώσουμε στις διαστάσεις μιας πλαστικής μινιατούρας.

Στόχος μου σ' αυτό το βιβλίο είναι, πάνω απ' όλα, να αποκαταστήσω για λογαριασμό του Φρόντντ ένα κομμάτι της χαμένης του προκλητικότητας. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Φρόντντ μάς κληροδότησε ένα σύνολο ιδεών, οι οποίες άλλαξαν άρδην και αμετάκλητα την αντίληψή μας για τον κόσμο και για τον εαυτό μας. Όλοι οι τρόποι με τους οποίους ο πολιτισμός μας σκηνοθετεί την ολοφάνερα αμφιθυμική σχέση του με τον Φρόντντ —η επιπόλαιη εξοικείωση, οι πολεμικές επιθέσεις και αντεπιθέσεις, οι εκλαϊκεύσεις και οι διαστρεβλώσεις— αποτελούν σε τελική ανάλυση τρόπους για να αποκρούσει την επαναστατική δύναμη της σκέψης του.

Αυτό όμως επ' ουδενί δε σημαίνει ότι μια αυθεντική συνάντηση με τον Φρόντντ θα πρέπει απαραίτητως να καταλήξει σε αποδοχή αυτών που λέει (σαν να ήταν απλώς ζήτημα αποδοχής ή απόρριψης): αντιθέτως, όποιος διαβάσει τον Φρόντντ χωρίς να του αντισταθεί δεν τον έχει διαβάσει πραγματικά. Κανείς όμως δεν μπορεί να εξέλθει από μια συνάντηση με τον Φρόντντ με τις προκαταλήψεις του αλώβητος: έστω και κατ' ελάχιστον, ένα κομμάτι της αυτοεικόνας του, ένα κομμάτι της ιδέας που έχει για το τι σημαίνει άνθρωπος, θα έχει κλονιστεί. Όσο για μας που ενστερνιζόμαστε βαθύτερα τις ιδέες του Φρόντντ, μας είναι δύσκολο να αντιληφθούμε οτιδήποτε —είτε

πρόκειται για ένα μυθιστόρημα ή μια διαφήμιση, είτε πρόκειται για ένα βλέμμα, μια συνομιλία, μια καθημερινή σκέψη ή ένα συναίσθημα— με τον ίδιο τρόπο όπως πριν.

Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει με μια απλή ματιά στο χρονολόγιο της ζωής του Φρόντ, οι μεγάλες κλινικές και θεωρητικές ανακαλύψεις του δεν του ήρθαν ούτε αυθόρμητα ούτε έτοιμες. Η βιογραφία του δεν μας επιτρέπει να τραβήξουμε αναδρομικά μια ευθεία γραμμή που να συνδέει την παιδική του ηλικία με τη γένεση της ψυχανάλυσης. Αριστούχος σε όλα τα μαθήματα στα σχολικά του χρόνια, γίνεται δεκτός στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης χωρίς να έχει ιδιαίτερη κλίση προς την ιατρική σταδιοδρομία, την οποία τελικά επέλεξε να ακολουθήσει. Στην επιλογή του αυτή δεν κατευθύνθηκε ούτε και από κάποια ιδιαίτερη φιλοδοξία αναφορικά με τον τομέα της ψυχιατρικής. Αντιθέτως, μέχρι να ανοίξει το ιδιωτικό του ιατρείο για τη θεραπεία των νευρικών ασθενειών, το 1886 (το οποίο και θα διατηρήσει ως την αναχώρησή του για το Λονδίνο, το 1938), θα κάνει πολλές μεταστροφές στην επιστημονική του πορεία. Η αρχική του προτίμηση για τη βιολογία τον είχε οδηγήσει μάλιστα να εργαστεί επί έξι χρόνια υπό την εποπτεία του Ernst Brücke, διευθυντή του Βιεννέζικου Εργαστηρίου Φυσιολογίας, δημοσιεύοντας άρθρα για την ανατομία του χελιού και της λάμπραινας.

Μόνο με την προοπτική του γάμου και υπό την πίεση της ανάγκης για μεγαλύτερο και πιο σταθερό εισόδημα, αναγκάστηκε ο Φρόντ να στρέψει την ακαδημαϊκή του ενέργεια προς την απόκτηση του πτυχίου ιατρικής, αλλά ακόμη και τότε, ο δρόμος του προς την ψυχοπαθολογία δε θα είναι ευθύς. Μετά την

αποφοίτησή του ο Φρόντ εξακολουθεί να καλλιεργεί τις γνώσεις του στη νευροανατομία και διεξάγει πρωτοποριακά πειράματα πάνω στην κλινική χρήση της κοκαΐνης. Το ενδιαφέρον του θα στραφεί αποφασιστικά προς την ψυχολογία των νευρώσεων μόνο έπειτα από την επίσκεψή του στο Παρίσι, το 1885, για να φοιτήσει στην περίφημη ψυχιατρική κλινική Σαλπετριέρ δίπλα στο μεγάλο νευροπαθολόγο Jean-Martin Charcot. Η νέα ριζοσπαστική αντίληψη των υστερικών συμπτωμάτων ως «ιδεογενών», που εισήγαγε ο Charcot, σύμφωνα με την οποία τα συμπτώματα έχουν τις ρίζες τους σε βαθιά θαμμένες ιδέες και όχι στη φυσιολογία του ασθενή, υπήρξε το πρώτο ερέθισμα που του έδωσε την ώθηση για την ανάπτυξη μιας νέας θεωρίας και θεραπείας των νευρώσεων.

Τα νέα αυτά ενδιαφέροντα, που στην αρχή αναπτύχθηκαν παράλληλα με τη δουλειά του στη νευροανατομία, κατέληξαν να μονοπωλήσουν την προσοχή του Φρόντ. Ειδικότερα, το έργο του για την αιτιολογία και τη θεραπεία της υστερίας προχώρησε χάρη στη συνεργασία του με τον Josef Breuer, έναν ηλικιωμένο Βιεννέζο γιατρό. Το 1882, ο Breuer μίλησε στον Φρόντ για μια νεαρή υστερική ασθενή του μέσω της οποίας οδηγήθηκε στην ανάπτυξη μιας νέας θεραπευτικής τεχνικής. Η «Άννα Ο.» ανακουφίστηκε από τα σωματικά της συμπτώματα (διαταραχές στην όραση, παροδικά κρούσματα παράλυσης, εμετοί και παραισθήσεις), όταν ο Breuer την έβαλε να θυμηθεί τις «παθογενείς» ή ψυχικά τοξικές αναμνήσεις που κρύβονταν από πίσω. Αυτή η καθαριστική μέθοδος ή, με τα διάσημα λόγια της ίδιας της Άννας Ο., η «θεραπεία με το λόγο», αποτέλεσε τη βάση για μια περίοδο εντατικής κλινικής και θεωρητικής συ-

νεργασίας του Breuer με τον Φρόντ, που οδήγησε τελικά το 1895 στην από κοινού δημοσίευση των *Μελετών για την Υστερία*, βιβλίο που περιλαμβάνει πέντε μελέτες περιπτώσεων (οι οποίες, εκτός από την Άννα Ο., αφορούσαν όλες ασθενείς του Φρόντ), καθώς και θεωρητικές και τεχνικές αναλύσεις για την υστερία και τη θεραπεία της.

Η συνεργασία του Φρόντ με τον Breuer ήταν η δημόσια όψη μιας πιο ιδιωτικής προσπάθειας, θεωρητικού χαρακτήρα αυτή τη φορά, για την ανάπτυξη μιας νέας θεωρίας του εγκεφάλου. Η αλληλογραφία του Φρόντ με το φίλο του Wilhelm Fliess, Βερολινέζο βιολόγο και ωτορινολαρυγγολόγο (ο οποίος στον τομέα του πρότεινε κάποιες εκκεντρικές ιδέες, που έχουν σήμερα ιδιαίτερα κακή φήμη), έδωσε διέξοδο σε αυτή την προσπάθεια. Ο Fliess έπαιξε έτσι ρόλο μαιευτήρα στον τοκετό που οδήγησε στη γέννηση της ψυχανάλυσης.

Η αλληλογραφία με τον Fliess προσφέρει μια ζωντανή μαρτυρία γι' αυτόν τον επίπονο και παρατεταμένο τοκετό. Στις επιστολές του Φρόντ, τον βλέπουμε να επεξεργάζεται με επιμονή τις θέσεις του που σχηματίζονται εκείνη τη στιγμή, να τις αναθεωρεί και μετά να τις παίρνει πίσω, με πιο αξιοσημείωτη αυτή για την αιτιολογία των νευρώσεων. Στο πρώτο μέρος της αλληλογραφίας, καθώς και στα δημοσιευμένα κείμενα εκείνης της περιόδου, ο Φρόντ εντοπίζει την αιτία της υστερίας σε πραγματικά γεγονότα στη ζωή του ασθενή, και πιο συγκεκριμένα στην τραυματική του αποπλάνηση κατά την παιδική ηλικία από ένα μεγαλύτερο παιδί ή από ένα ενήλικο μέλος της οικογένειας, μια ιδέα που αντιμετωπίστηκε με μεγάλο σκεπτικισμό και με μια δόση αηδίας από τους συναδέλφους του. Το

1897, όμως, ο Φρόντ κατέληξε να αποκηρύξει τη θέση του, κρίνοντας την αβάσιμη και ατελή, και το Σεπτέμβριο έγραψε στον Fliess: «έπαψα πλέον να πιστεύω στη θεωρία μου για την αιτιολογία των νευρώσεων».¹ Η εναλλακτική θέση που πρότεινε, ωστόσο, δεν ήταν λιγότερο σκανδαλώδης: οι νευρώσεις έχουν την προέλευσή τους σε παιδικές φαντασιώσεις, σε φανταστικές σκηνές που δραματοποιούν τις απαγορευμένες επιθυμίες του παιδιού, οι οποίες διατηρούν τη δύναμή τους και στην ενήλικη ζωή ως ασυνείδητη πηγή συμπτωμάτων. Θα έχω πολύ περισσότερα να πω στα κεφάλαια που ακολουθούν γι' αυτές τις φαντασιώσεις και για τους μηχανισμούς λειτουργίας τους, καθότι αποτελούν το κατεξοχήν αντικείμενο της ψυχαναλυτικής έρευνας.

Ο Φρόντ πρότεινε την πρώτη συστηματική επεξεργασία της θεωρίας του για την ασυνείδητη φαντασίωση στην *Ερμηνεία των Ονείρων* (1900), το ιδρυτικό κείμενο της ψυχανάλυσης. Η ανάδυση του ψυχαναλυτικού κινήματος όμως θα αργούσε λίγο καιρό ακόμα. Η *Ερμηνεία των Ονείρων* αγνοήθηκε από τους περισσότερους συναδέλφους του Φρόντ και πούλησε μόλις 351 αντίτυπα στα πρώτα έξι χρόνια ύστερα από τη δημοσίευσή της. Αυτή η αδιαφορία σημάδεψε το πρώτο κεφάλαιο σε μια μακρά ιστορία αντίστασης στην ψυχανάλυση, που συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας με ποικίλες και διαρκώς μεταβαλλόμενες μορφές.

Παρά ταύτα, σε λιγότερο από μια δεκαετία μετά τη δημοσί-

1. Επιστολή 69 από τα «Αποσπάσματα από το Φάκελο Fliess» στο *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, τόμ. 1, επιμ. James Strachey (Vintage, 2001), σ. 259.

ευση του βιβλίου έκανε πράγματι την εμφάνισή του ένα ψυχαναλυτικό κίνημα, τέτοιο όμως που να κάνει την αξίωση αυθεντίας που υπονοείται στον τίτλο του βιβλίου να ακούγεται ιδιαίτερα παρακινδυνευμένη. Ο Φρόυντ έσπειρε μια πλειάδα επιγόνων, που περιλαμβάνει τόσο πιστούς κληρονόμους όσο και αντάρτες, οι οποίοι επιδόθηκαν σε σκληρές εμφύλιες διαμάχες σχετικά με τη θεωρία και την τεχνική της ψυχανάλυσης, διαμάχες που πηγάζουν ακριβώς από το ερώτημα του πώς πρέπει να διαβάσουμε τον Φρόυντ. Ανάμεσά τους βρίσκουμε καταρχήν τους ένθερμους υπερασπιστές της φροϋδικής κληρονομιάς, με κυριότερο εκπρόσωπο την κόρη του Άννα, η οποία υπήρξε πρωτοπόρος στην ψυχανάλυση των παιδιών. Ενώ η Άννα παρέμεινε στο Λονδίνο μετά το θάνατο του Φρόυντ, πολλοί Εβραίοι μαθητές του από τη Βιέννη, για να γλιτώσουν από το ναζισμό, κατέφυγαν στη Βόρεια Αμερική, η οποία ως εκ τούτου συνδέθηκε με τη διατήρηση της ορθόδοξης φροϋδικής γραμμής και ιδιαίτερα με την κλινική έμφαση στη διαπαιδαγώγηση και στην ενίσχυση του *Εγώ* του ασθενή (εξού και ο όρος «ψυχολογία του Εγώ»).

Ο ορθόδοξος φροϋδισμός οδηγήθηκε κατά κάποιον τρόπο στην περιχαράκωση εξαιτίας της εμφάνισης ανυπάκουων «αναθεωρητών», οι οποίοι συνδέθηκαν κυρίως με τη Μέλανι Κλάιν. Η Κλάιν μετακόμισε το 1926 από τη Βουδαπέστη στο Λονδίνο, όπου και **επιτέλεσε μια σημαντική μεταστροφή του ενδιαφέροντος της ψυχαναλυτικής έρευνας από το οιδιπόδειο τρίγωνο του Φρόυντ—μητέρα, πατέρα και παιδί—στην προοιδιπόδεια δυάδα μητέρας και βρέφους, στον οποίων τη σχέση ανακάλυψε ένα βουβό, πλην όμως θυελλώδες, δράμα αγάπης**

και μίσους. Αυτή η νέα έμφαση που έδωσε η Κλάιν οδήγησε στη συνέχεια στην ανάπτυξη της βρετανικής σχολής των «αντικειμενοτρόπων σχέσεων», με εκπροσώπους όπως οι Wilfred Bion και D. W. Winnicott, η οποία πήρε το όνομά της λόγω της αντίληψης που έχει για τον εαυτό ως μια οντότητα σχεσιακή και όχι κλειστή (όπως εμφανίζεται μερικές φορές στον Φρόυντ).

Τέλος, φτάνουμε στον πιο αινιγματικό (με όλες τις σημασίες της λέξης) απ' όλους τους επιγόνους του Φρόυντ, τον Ζακ Λακάν, Γάλλο ψυχαναλυτή που κήρυξε την «επιστροφή στον Φρόυντ» απέναντι στο δίδυμο της διαστρέβλωσης: τη δήθεν «ορθόδοξη» ψυχολογία του Εγώ από τη μια μεριά, και τον κλαϊνικό αναθεωρητισμό από την άλλη. Οι κλινικοί νεωτερισμοί του (με πιο αξιοσημείωτη την εισαγωγή της κυμαινόμενης συνεδρίας) οδήγησαν όμως στη διαγραφή του από τη Διεθνή Ψυχαναλυτική Εταιρεία. Η παραπλανητική υπόσχεση του Λακάν περί «επιστροφής» αφορούσε βεβαίως στην πραγματικότητα μια νέα ριζοσπαστική ερμηνεία του Φρόυντ υπό το φως της δομικής γλωσσολογίας, που δίνει έμφαση στην απαραμείωτη αμφισημία και στην ανατρεπτική δύναμη των λέξεων κατά την παραγωγή της ψυχαναλυτικής «αλήθειας». Αν και σήμερα αποτελεί την πιο διαδεδομένη εκδοχή της ψυχανάλυσης, και σίγουρα αυτή με τη μεγαλύτερη επιρροή, η λακανική σκέψη εξακολουθεί να κατέχει μια επισφαλή θέση στις παρυφές των θεσμικών ορίων.

Αυτή η αναγκαστικά πρόχειρη αφήγηση της πορείας που ακολούθησε η ψυχανάλυση μετά τον Φρόυντ (και η οποία δεν μνημονεύει καθόλου τους δύο μεγάλους «σχισματικούς» του ψυχαναλυτικού κινήματος, τον Άλφρεντ Άντλερ και τον Καρλ

Γιουνγκ), δεν έχει την πρόθεση να προσφέρει στον αναγνώστη μια ευσύνοπτη εξιστόρηση όσο να του δώσει να καταλάβει τον εγγενή κίνδυνο που διατρέχει όποιος γράφει ένα βιβλίο με θέμα «πώς να διαβάσουμε τον Φρόντ». Ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίστηκα εγώ αυτόν τον κίνδυνο είναι ξεκάθαρος: δεν κάνω καμία προσπάθεια να αναλύσω τα διάφορα ρεύματα της μεταφροϋδικής ψυχανάλυσης, ούτε να παίξω το ρόλο του επιδαιτητή ανάμεσά τους, κάτι που υπερβαίνει άλλωστε κατά πολύ τα πλαίσια μιας σύντομης εισαγωγής στον Φρόντ. Κάνω αναφορές σε άλλους ψυχαναλυτικούς στοχαστές μόνον όταν χρειάζεται για να φωτίσω κάποιο συγκεκριμένο σημείο στο έργο του Φρόντ. Δεν είμαι όμως τόσο φειδωλός στις αναφορές μου όταν αντλώ από μη ψυχαναλυτικές πηγές, από τη λογοτεχνία και τη φιλοσοφία ως τις διαφημιστικές εκστρατείες και τα κόμικς. Η ψυχανάλυση, εξάλλου, είναι μια μέθοδος με την οποία μπορεί κανείς να διαβάσει τα πάντα.

Σκοπός μου σε αυτά τα δέκα σύντομα σχόλια είναι κυρίως να δείξω πόσο πλούσια, περίπλοκη και ενδιαφέρουσα γίνεται η ψυχική ζωή αν την κοιτάξει κανείς με το διεισδυτικό βλέμμα του Φρόντ. Είτε πραγματεύομαι τις νευρώσεις, τις διαστροφές, τις γλωσσικές παραδρομές ή τα όνειρα, είτε πραγματεύομαι τα ευφυολογήματα, την ψυχαναλυτική συνεδρία, τον έρωτα (για τον εαυτό μας και για τους άλλους) ή το θάνατο, προσπαθώ πάντοτε να δείξω ότι το μεγάλο επίτευγμα του Φρόντ, πηγή χαράς αλλά και θυμού ταυτοχρόνως, είναι ότι στέρησε από τις λέξεις μας και από τις πράξεις μας, όσο τετριμμένες ή κρυστάλλινες κι αν φαίνονται εκ πρώτης όψεως, την προφανειά τους. Μετά τον Φρόντ δεν μπορούμε πλέον να θεωρού-

με δεδομένο το νόημα αυτών που λέμε ή κάνουμε; είμαστε υποχρεωμένοι να τα ερμηνεύσουμε, με κίνδυνο η ερμηνεία μας να μην αποδώσει κάποια τελική «αλήθεια». Η ανάγνωση των κειμένων του ίδιου του Φρόυντ, στα οποία το νόημα μάς διαφεύγει διαρκώς, παρά την αξιοσημείωτη διαύγειά τους, δε θα μπορούσε ποτέ να εξαιρεθεί απ' αυτόν τον κανόνα. Μια αρχή που συνάγεται λοιπόν από την παρουσίαση εκ μέρους μου του πώς πρέπει να διαβάσουμε τον Φρόυντ είναι ότι στο ζήτημα της ανάγνωσης του Φρόυντ, θα πρέπει κανείς να παραιτηθεί από οποιαδήποτε αξίωση απόλυτης αυθεντίας.

Λέγοντας αυτό βέβαια δε θα ήθελα να δώσω την εντύπωση ότι δεν υπάρχει σωστό και λάθος στην ανάγνωση του Φρόυντ. Αυτό που εννοώ είναι ότι, προκειμένου μια ανάγνωση να είναι ορθή, θα πρέπει καταρχήν να αναγνωρίσει πως η φροϋδική σκέψη, παρά το γεγονός ότι διατυπώνεται σύμφωνα με τον κανόνα της επιστημονικής βεβαιότητας, όπως συνηθιζόταν τον 19ο αιώνα, ξεκινά με βάση την παραδοχή της ύπαρξης του ασυνειδήτου – της ζώνης δηλαδή της ανθρώπινης εμπειρίας, η οποία διαλύει κάθε αξίωση γνωστικής βεβαιότητας και σταθερότητας.

Σημείωση: Όλες οι αναφορές σε κείμενα του Φρόυντ γίνονται με βάση την επανέκδοση της κλασικής αγγλικής μετάφρασης των απάντων του με επιμέλεια του James Strachey (*The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, εκδ. Vintage, 2001. Θα αναφέρεται στο εξής σε συντομογραφία ως SE.).